

उच्च प्राथमिक स्तरावरील हिंदी विषयासाठी ज्ञानरचनावादी अध्यापनाच्या
परिणामकारकतेचा अभ्यास

अश्विनी भांडवले
संशोधक विद्यार्थी

डॉ. यु.के. सदावर्ते
मार्गदर्शक

(प्राचार्या .हुतात्मा जयवंतराव पाटील
महाविद्यालय हिमायतनगर जि .नांदेड

१ . प्रास्ताविक :-

कोणत्याही शिक्षण संस्थेमध्ये अध्यापन हेच प्रमुख कार्य असते व या अध्यापन कार्याच्या परिणामकारकतेवरच शिक्षण संस्थांची प्रतिष्ठा यशस्विता व भवितव्य अवलंबून असते. ज्या शिक्षणसंस्थेमध्ये शिक्षक वर्ग चांगला आहे व जेथे अध्यापन कार्य चांगले चालते तिकडेच विद्यार्थ्यांचा पर्यायाने समाजाचा ओढा अधिक असतो हे सर्वज्ञान आहे. शिक्षण संस्थेमध्ये गुणवत्ता हा शिक्षण पध्दतीचा महत्वाचा घटक आहे.या मध्ये मुल्याचा विचार हा घटक महत्वाचा मानला गेला आहे.शिक्षणातील गुणवत्ता यामध्ये जीवनाच्या सर्वांगीण गुणवत्तेचा समावेश आहे.त्यामुळेच शांतता, पर्यावरण रक्षण, सामाजिक परिवर्तन हे गुणवत्तेचे गाभा घटक ठरले आहेत

हिंदी भाषा विषय हा सर्वस्पर्शी आहे.वरील गाभा घटकांचा अभ्यास करण्यास त्यामध्ये अधिक वाव आहे.हिंदी विषयाचा संबंध प्रत्यक्ष मानवी जीवनाशी येत असल्याने मानव जीवनाचे आंतरा या सांस्कृतिक दर्शन, निरीक्षण, कार्य कारणभाव, कल्पनाशक्ती मानवी जीवनातील अनूभूती, मानवी जीवनातील घटनांचे पडसाद या सर्वांची दखल घेता येते.

शिक्षणाची ध्येय ही सामाजिक मुल्यावर भर देतात यामध्ये समानता, न्याय, स्वातंत्र्य इतरांचे स्वास्थ्य त्याच्या भावनाबद्दल संवेदनशीलता बाळगणे या गोष्टी साध्य करण्यासाठी वैयक्तिक व सामुहिक निर्णय प्रक्रियेची संधी पुरविणे आवश्यक आहे.यासाठी ज्ञानरचने प्रक्रियेवर भर देणे आवश्यक ठरते.

२. संशोधन समस्येची गरज :- (Need of the Research)

बालकांचा सर्वांगीण विकास हा शिक्षणातून होत असतो. वास्तविक मानवाच्या जीवनात जे काही अनुभव येतात त्याच्या वागणुकीमध्ये आचार विचारामध्ये जे परिवर्तन घडते जी सुधारणा होते यालाच शिक्षण असे म्हणतात.परंतु वर्गाध्यापनामध्ये अध्यापन हे पारंपारिक पध्दतीनेच केले जाते. शिक्षक हे वक्ते व विद्यार्थ्यांच्या कल्पनाशक्ती सर्ज नशीलतेला कोठेही वाव मिळत नाही त्यामुळेच विद्यार्थी कृतिशील ज्ञानार्थी बनण्यापेक्षा केवळ परीक्षार्थी आणि स्पर्धा र्थी बनताना दिसतात.

कामडी गोकुळ (२००७)यांच्या मते विद्यार्थ्यांच्या अध्ययनातील त्रुटी दूर करण्यासाठी त्यांच्यात जिज्ञासा निर्माण करण्यासाठी नवीन कौशल्य प्राप्त होण्यासाठी शिक्षकांच्या अध्यापनातील त्रुटी दूर करण्यासाठी शिक्षकांना नवीन पद्धत वापरण्याची पद्धत मिळण्यासाठी शिक्षकांमध्येही विविध कौशल्य निर्माण होण्यासाठी संशोधनाची आवश्यकता आहे.

मानव हा निष्क्रिय ज्ञानप्राप्ती करणारा प्राणी नाही कारण मिळालेली माहिती तो जशीच्या तशी ग्रहण करत नाही तर स्वतःच्या अनुभवावर आधारित तिची नव्याने मांडणी करतो याचा अर्थ अध्ययन ही कृतिशील प्रक्रिया आहे.त्यासाठी विविध अध्ययन अनुभव पुरविणे आवश्यक आहे. त्यातून आपण ही ज्ञाननिर्मिती करू शकतो ही विचारधारा विद्यार्थ्यांमध्ये रूजवण्यासाठी परस्पर आंतरक्रियातून ज्ञाननिर्मिती करण्यात सहाय्य करण्यासाठी सामाजिक कौशल्याचा विकासासाठी व अध्यापन प्रक्रिया विद्यार्थी केंद्रित करण्यासाठी ज्ञानरचनावादी अध्यापन कार्य

क्रमाची निर्मिती करून त्याच्या परिणामकारकतेचा अभ्यास करणे आवश्यक वाटते .

वरील विवेचनावरून लक्षात येते की हिंदी विषय व ज्ञानरचनावाद या गोष्टी किती महत्वाच्या आहेत म्हणून हिंदी विषयात जर ज्ञानरचनावादच्या मदतीने अध्ययन व अध्यापन केले तर विषयातील संकल्पना स्पष्ट होवून विद्यार्थ्यांची या विषयातील संपादन पातळी उंचवायला किती मदत होईल हे पाहण्यासाठी सदर संशोधन करणे गरजेचे आहे .

३. संशोधन समस्येचे महत्व :- (Importance of Research)

प्रस्तुत संशोधनाचे महत्व खालील प्रमाणे सांगता येईल .

१. सदर संशोधन केल्यामुळे विद्यार्थ्यांचे हिंदी विषयाच्या घटका बाबतचे संपादन वाढण्यास मदत होईल . म्हणून ते विद्यार्थ्यांच्या दृष्टीने महत्वाचे आहे .
२. हिंदी विषय शिकविणा या शिक्षकांना या संशोधनामुळे हे लक्षात येणार आहे की आपला हा विषय पारंपारिक पद्धतीपेक्षा ज्ञानरचनावादी अध्यापन पद्धतीच्या सहाय्याने अधिक चांगल्या प्रकारे शिकविला जाऊ शकतो हे लक्षात आणून देण्याच्या दृष्टीने सदर संशोधन होणे महत्वाचे आहे .
३. शिक्षकांना या संशोधनाच्या माध्यमातून हिंदी विषयाचे एक तयार ज्ञानरचनावादाने बनवलेले साधन मिळणार आहे . म्हणून संशोधिकेला प्रस्तुत विषयावर संशोधन होणे महत्वाचे वाटले .

अशा प्रकारे हिंदी विषयाचे व ज्ञानरचनावादाचे पर्यायाने संशोधिकेने निवडलेल्या संशोधन विषयाचे महत्व आपल्या लक्षात येते .

वरील माहितीच्या आधारे आपणास असे सांगता येईल की ज्ञानरचनावादाच्या मदतीने अध्यापन केले असता ते अधिक रुचिपूर्ण तर होतेच शिवाय ज्ञानरचनावादाच्या मदतीने अध्यापनामुळे गतीमंद असणा या विद्यार्थ्यांच्या विचारांना देखील चालना मिळू शकते . कोणताही विषय हा ज्ञानरचनावादाच्या मदतीने शिकविला जावू शकतो . व हिंदी विषयाचा महत्वाच्या घटकाचे माहिती ज्ञानरचनावादाच्या मदतीने अध्ययन केले तर त्याचा विद्यार्थ्यांच्या संपादनात किती फायदा होईल हे तपासण्यासाठी प्रस्तुत संशोधन होणे

गरजेचे आहे असे संशोधिकेला वाटले म्हणून संशोधिकेने प्रस्तुत विषय हाती घेतला .

४. समस्या विधान :- (Research Title)

उच्च प्राथमिक स्तरावरील हिंदी विषयासाठी ज्ञानरचनावादी अध्यापनाच्या परिणामकारकतेचा अभ्यास .

५.समस्या विधानातील शब्दांच्या व्याख्या:- (Operational definitions of important words in research title)

अ .संकल्पनात्मक व्याख्या

१.ज्ञानरचना —

मुलांना जे माहित आहे किंवा ज्यावर विश्वास आहे त्याच्या आधारे नव्या माहितीचे आकलन करवून घेणे म्हणजे ज्ञानरचना . (लेव वायोगॉटस्की उपपत्ती

२. उच्च प्राथमिक स्तर :-

इयत्ता ८ वी इयत्तेत १३ ते १५ या वयोगटातील शिक्षण घेणारे विद्यार्थी म्हणजे उच्च प्राथमिक स्तर होय .

३.अध्ययन —

विद्यार्थ्यांच्या वर्तनात हळूहळू घडून येणारा बदल .

४.अभ्यास —

अभि + आस = बसणे .या संस्कृत शब्दाचा अर्थ भोवती बसून शिकणे असा होतो .

५.कार्यक्रम परिणामकारकता —

अध्ययन अध्यापन करण्यासाठी विकसित केलेल्या पद्धतीचा परिणाम .

ब . कार्यात्मक व्याख्या

१. ज्ञानरचनावाद :-

सामुहिक परिस्थितीत सहकार्याच्या भूमिकेतून सक्रीय अनुभव घेऊन अध्ययन अनुभवाची अर्थ लावणे म्हणजे ज्ञानरचनावाद .

२.उच्च प्राथमिक स्तर :-

इयत्ता ८ वी इयत्तेत शिक्षण घेणारे विद्यार्थी म्हणजे उच्च प्राथमिक स्तर होय .

३.ज्ञानरचनावादी अध्यापन कार्यक्रम :-

सहकार्यात्मक व व्यक्तीगत प्रयत्नाना प्रोत्साहन देऊन ज्ञान निर्मिती करण्यासाठी सहकार्यात्मक कार्यनीतीचा वापर

करून केलेल्या कार्यक्रमाचे नियोजन म्हणजे ज्ञानरचनावादी अध्यापन कार्यक्रम होय .

४ . परिणामकारकता :-

ज्ञानरचनावादी अध्यापन आणि पारंपारिक अध्यापन यामुळे विद्यार्थ्यांच्या हिंदी विषयामध्ये प्राप्त होणाऱ्या संपादन गुणाची तुलना म्हणजे परिणामकारकता होय .

६ . गृहीतके :- (Assumptions)

- १ . माध्यमिक शाळेत विद्यार्थ्यांना हिंदी विषय अनिर्वाय आहे .
- २ . माध्यमिक शाळेत विद्यार्थ्यांना घटक शिकताना समस्या येतात .
- ३ . माध्यमिक शाळेत विद्यार्थ्यांना हिंदी विषयाचे पारंपारिक पद्धतीने अध्यापन केले जाते .
- ४ . माध्यमिक शाळेत भाषा विषय हिंदी शिकण्यास विद्यार्थी कंटाळा करतात .
- ५ . माध्यमिक शाळेत हिंदी विषया घटकाच्या अध्यापनात ज्ञानरचनाविद्येद्वारे विद्यार्थ्यांत अभिरूची निर्माण करता येवू शकेल .
- ६ . माध्यमिक शाळेत हिंदी विषयाच्या घटकांचे अध्यापन करण्यासाठी ज्ञानज्ञानरचनाविद्येद्वारे कृती कार्यक्रमाची निर्माती करता येवू शकते .

७ . संशोधनाची उद्दीष्टे :-

- १ . माध्यमिक स्तरावर राष्ट्रभाषा हिंदीच्या अध्यापनासाठी पारंपारिक पद्धतीची परिणामकारकतेचा अभ्यासणे .
- २ . माध्यमिक स्तरावर राष्ट्रभाषा हिंदीच्या अध्यापनासाठी ज्ञानरचनावादी अध्यापनारूप कार्यक्रम विकसन करणे .
- ३ . माध्यमिक स्तरावर राष्ट्रभाषा हिंदीच्या अध्यापनात ज्ञानरचनावादी अध्यापन कार्यक्रम प्रत्यक्ष राबवून त्याची परिणामकारकता अभ्यासणे .

८ . संशोधनाची परिकल्पना :- (Hypothesis)

- १ . संशोधन परिकल्पना :- माध्यमिक स्तरावर राष्ट्रभाषा हिंदीच्या अध्यापनाची दैनंदिन जीवनाशी सांगड घालण्यासाठी ज्ञानरचनावाद्या आधारे तयार केलेला अध्यापन कार्यक्रम कथांच्या प्रभावी अध्यापनासाठी परिणामकारक ठरतो .
- २ . शून्य परिकल्पना :- ज्ञानरचनावादी अध्यापन कार्य

क्रामुळे मुलांच्या अध्यापनात सार्थ फरक पडत नाही .

९ . संशोधनाची व्याप्ती :- (Scope of the Research)

१ . प्रस्तुत संशोधन नांदेड जिल्ह्यातील उच्च प्राथमिक शाळेत शिक्षण घेणाऱ्या सर्व विद्यार्थ्यांशी संबंधित आहे .

२ . प्रस्तुत संशोधन ज्ञानरचनावादाचा हिंदी विषयावर होणाऱ्या परिणामकारकतेच्या विषयाशी संबंधित आहे .

३ . प्रस्तुत संशोधनातून निघणारे निष्कर्ष नांदेड जिल्ह्यातील उच्च प्राथमिक स्तरावरील विद्यार्थ्यांना लागू पडतील .

४ . प्रस्तुत संशोधन हिंदी विषयाशी संबंधित आहे .

५ . प्रस्तुत संशोधन हिंदी विषयातील अध्ययन व अध्यापनाशी संबंधित आहे .

६ . प्रस्तुत संशोधनात नांदेड जिल्ह्यातील माध्यमिक शाळेतील विद्यार्थ्यांच्या हिंदी विषयाच्या अध्ययनाशी संबंधित आहे .

१० . संशोधनाची मर्यादा :- (Limitation of the Research)

१ . प्रस्तुत संशोधनासाठी हिंदी विषय या घटकाची परिणामकारकता तपासण्यासाठी प्रमाणित कार्यक्रम उपलब्ध नाही .

२ . प्रस्तुत संशोधनात माध्यमिक स्तरावरील हिंदी विषयात ज्ञानरचनावादाची परिणामकारकता मोजण्यासाठी तयार केलेली कार्यक्रम शिक्षक निर्मित असेल .

३ . प्रस्तुत संशोधन हिंदी विषया पुरते असेल .

संशोधनाची परिमर्यादा :-

(Delimitations of Research)

१ . प्रस्तुत संशोधन नांदेड जिल्ह्यातील माध्यमिक शाळेपुरतेच मर्यादित आहे .

२ . प्रस्तुत संशोधन अनुदानित मराठी माध्यम माध्यमिक स्तरातील इयत्ता ८ वी शिक्षण घेणाऱ्या विद्यार्थ्यांपुरतेच मर्यादित आहे .

३ . प्रस्तुत संशोधन माध्यमिक स्तरावरील ८ वी अभ्यासक्रमामधील हिंदी विषयातील फक्त घटकापुरतेच मर्यादित आहे .

- ४ . प्रस्तुत संशोधनामध्ये संशोधिकेने तयार केलेल्या कार्यक्रमात विद्यार्थ्यांना मिळालेले गुण यांच्या पुरतेच मर्यादित आहे .
- ५ . प्रस्तुत संशोधन हे शैक्षणिक वर्षे २०१३ - २०१७ या शैक्षणिक वर्षापुरते मर्यादित आहे .

११ . संशोधनाची पद्धती :- (Research Method)

प्रस्तुत संशोधन मिश्र पद्धतीने करण्यात येईल .

- १ . मिश्र पद्धतीने [सर्वेक्षण पद्धतीने व प्रायोगिक पद्धतीने)

संशोधन अभिकल्प :-

प्रस्तुत संशोधनासाठी समतुल्य गट अभिकल्पाचा उपयोग करण्यात येईल . अभिकल्पाची मांडणी खालील प्रमाणे असेल .

१२ . संशोधनाची साधने :- (Tools for Research)

प्रस्तुत संशोधनामध्ये माहिती संकलनाचे साधन सर्वेक्षण पद्धतीसाठी प्रश्नावली तर प्रायोगिक पद्धतीसाठी संपादन कसोटीचा उपयोग करण्यात येईल .

१३ . संशोधनाचे न्यादर्श :- (Research Sample Size)

नांदेड जिल्ह्यातील माध्यमिक स्तरावरील हिंदी विषयाचे ८ वी वर्गामध्ये शिक्षण घेणारे सर्व विद्यार्थी ही प्रस्तुत संशोधनाची जनसंख्या असेल .

१४ . न्यादर्श निवडीची पद्धती :- (Sampling Design)

प्रायोगिक पद्धतीसाठी नांदेड जिल्ह्यातील उच्च प्राथमिक स्तरावरील हिंदी विषय ८ वी च्या वर्गात शिक्षण घेणा या १२० विद्यार्थी निवडण्यात येतील . प्रायोगिक पद्धतीसाठी असंभाव्यतावर आधारित सहेतुक व प्रासंगिक नमुना निवड पद्धतीने केली .या अभिकल्पात यादृच्छिक निवड पद्धतीने दोन समान गट निवड पद्धतीने प्रस्तुत संशोधना करिता न्यादर्श निवडण्यात येईल .

१५ . सांख्यिकीय परिमाण :- (Statistical measure)

सर्वेक्षण पद्धतीसाठी शेकडेवारी . प्रायोगिक पद्धतीसाठी मध्यमान, प्रमानविचलन, टि परिक्षिकेचा उपयोग करण्यात येईल .

१६ . निष्कर्ष

- १ स्तरावर नियंत्रित गटातील विद्यार्थ्यांपेक्षा प्रायोगिक गटातील विद्यार्थ्यांचे संपादन अधिक चांगले दिसून आले .
- २ स्तरावर नियंत्रित गटातील विद्यार्थ्यांपेक्षा प्रायोगिक गटातील विद्यार्थ्यांचे संपादन अधिक चांगले दिसून आले .
- ३ हिंदी विषयासाठी ज्ञानरचनाआधारित अध्यापन कार्य नितीचा विद्यार्थ्यांच्या संपादनावर सार्थ परिणाम होतो .

४ शिक्षिक विद्यार्थ्यांच्या अध्ययन अध्यापनात अधिक सहभाग यावर भर देतात .

५ शिक्षक ज्ञानरचनाआधारित कार्यनितीचा अवलंब करतात .

संदर्भ ग्रंथ सुची :- (Bibliography)

- १ . चव्हाण, मुळे . (२०१३) शैक्षणिक संशोधन आराखडा (द्वितीय आवृत्ती) नाशिक: इनसाईट पब्लिकेशन
- २ . उमाटे, मुळे . (१९८७) शैक्षणिक संशोधनाची मुलतत्वे (द्वितीय आवृत्ती) नागपुर: महाराष्ट्र विद्यापीठ ग्रंथ निर्माती मंडळ
- ३ . विठठल मुरकुटे हिंदी शिक्षण . चतुर्थसत्स्करण . जयदीप प्रकाशन . नाशिक .
- ४ . सुवर्ण पुरुषोत्तम देशपांडे (२०१३) असाही ज्ञानरचनावाद जीवनशिक्षण .
- ५ . लोकाभारती हिंदी आठवी कक्षा (२०१२) महाराष्ट्र राज्य माध्यमिक व उच्च माध्यमिक शिक्षण मंडळ पुणे ०४
- ६ . दुनाखे प्रगत शैक्षणिक तत्वज्ञान . नित्यनुतन प्रकाशन